

ГІСТАРЫЧНЫЯ ІМЁНЫ Ў БЕЛАРУСКІМ КІНО

УДК 791.43.03(476)

З канца 1980-х гг. беларускі дакументальны гістарычны фільм пачаў займаць галоўныя пазіцыі сярод іншых жанрава-стылістычных адгалінаванняў кінамастацтва. З'явіліся цікавыя мастацкія гістарычныя стужкі. Плённа ішоў працэс узбагачэння тэматычнага спектра гістарычнага кіно. Кола праблематыкі азначылася пашырэннем плыняў дакументальнага гістарычнага кіно. Здымаліся фільмы, прысвечаныя жыццю і творчасці вядомых дзеячаў беларускай культуры і мастацтва, падзеям даўніх часоў.

Новае гучанне набыў біяграфічны фільм, які стаў асабліва папулярным у асяроддзі кінадакументалістаў. На шляху да ўзмацнення мастацкага ўздзеяння на гледача неігравыя стужкі паступова напоўніліся паэтычнай інтанацыяй выказвання аўтара. Такім чынам, з'явіліся фільмы, выкананыя ў жанры паэтычнай біяграфіі. Галоўнымі героямі кінастужак сталі славутыя ўраджэнцы беларускай зямлі. Гэта спрыяе папулярызацыі гісторыі сродкамі экраннай культуры, абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці, выпрацоўцы нацыянальнага ідэалу.

Ключавыя словы: *беларускае кіно, беларускі дакументальны гістарычны фільм, Эліза Ажэшка, Ян Баршчэўскі, Восін Гашкевіч, Восін Гурка, Іван Грыгаровіч, паэтычная біяграфія, гістарычнае даследаванне.*

Since the late 1980s, the Russian documentary film history has come to occupy a leading position among other genres, styles and offshoots of Cinema. In this regard, it is clear was the understanding of the experience of filmmakers in the development of a historical film. The terms of the historical perspective of films wide. They began to appear in large numbers films about the life and work of historical figures of Belarusian culture and art, historical accomplishments long history.

The new sound of acquired biopic, which has gained popularity especially in the medium of documentary film makers. On the way to strengthen the artistic impact on the viewer, non-gaming tape gradually filled with poetic tone of the statements of the author. Thus, the films were made in the genre of poetic biography. The main heroes of films became famous natives of the Belarusian land. This are contributing to the popularization of stories on screen culture, are contributing to the awakening of national consciousness, the development of the national ideal.

Ва ўмовах развіцця і ўмацавання адносін з Расіяй, Польшчай, Балгарыяй, Японіяй узраслае важнасць ведання гісторыі і культуры гэтых краін. У артыкуле пойдзе гаворка пра фільмы, якія адносяцца да гісторыка-культуралагічнага кірунку – адносна новага для айчыннага кінамастацтва, што сёння плённа распрацоўваецца. Разглядаюцца кінатворы ў жанрах “паэтычная біяграфія” і “гістарычнае даследаванне”, створаныя ў Беларусі ў 2000-я гг.

За некалькі апошніх дзесяцігоддзяў беларускі дакументальны гістарычны фільм пачаў займаць вызначальныя пазіцыі сярод іншых жанрава-стылістычных адгалінаванняў кінамастацтва. Кола праблематыкі кінадакументалістыкі пашырылася гісторыка-культуралагічнай плыню, у творах якой буйнамаштабна выяўляюцца важныя гістарычныя падзеі мінуўшчыны. З'явіліся фільмы-партрэты, прысвечаныя жыццю і дзейнасці вядомых ураджэнцаў беларускай зямлі: Элізы Ажэшкі, Яна Баршчэўскага, Івана Грыгаровіча, Іосіфа Гуркі, Восіпа Гашкевіча. Іх імёны шырока вядомы па-за межамі радзімы. Вобразы гэтых гістарычных асоб знайшлі высокамастацкае экраннае ўвасабленне ў дакументальных стужках, створаных у аб'яднанні “Летапіс” студыі “Беларусьфільм” і “Белвідэацэнтры”.

Адметнай жанрава-стылістычнай мадыфікацыяй дакументальнага гістарычнага фільма стала *паэтычная біяграфія*, якую вылучае паэтычная інтанацыя рэжысёрскага выказвання. Распавядаючы з экрана пра творцаў мастацтва і літаратараў, кінематаграфіст імкнецца зняць фільм, сутучны з іх паэтыкай, выкарыстаць мову экраннай пласты-

кі, сістэму сімвалаў, метафар, тропай. У гэтым кірунку стварыў свае найлепшыя стужкі рэжысёр Міхаіл Яжэж: “Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка” (1998, пра Янку Купалу), “Дрэва за акном. Мастак Яўген Ігнацьеў” (1999), “...З забыцця і праху. Іаан Грыгаровіч” (2000), “Душа мая з імем жаночым. Эліза Ажэшка” (2003), “Летуценнік” (2005).

У форме паэтычнай біяграфіі раскрываецца вобраз Элізы Ажэшкі, якая паходзіла з беларускіх зямель, але пісала па-польску. У творчасці гэтай пісьменніцы праявіліся рэалістычныя тэндэнцыі польскай літаратуры другой паловы XIX ст., перадавыя ідэі таго часу, знайшоў адлюстраванне цяжкі лёс беларускага народа, былі раскрыты жыццесцвярдзальныя рысы яго характару.

Яе раман “Над Нёманам” (1887) – адзін з шэдэўраў польскай літаратуры. Не меншай папулярнасцю карыстаецца апавесць “Хам” (1888), экранізаваная ў 1990 г. Тэлефільм “Хам” (у кінаварыянце мастацкі фільм “Франка”, сцэнарыст А. Зайцаў, рэжысёр Д. Зайцаў, аператар У. Спарышкоў) справядліва лічыцца адным з яркіх здабыткаў беларускага кіно. Аўтараў экранізацыі зацікавіла не толькі магчымасць раскрыцця сацыяльнага кантэксту жыцця сялянства ў канцы XIX ст., але і мажлівасць пабудовы асноўнага канфлікту на сутыкненні рознага светаўспрымання, складанасці ўзаемаадносін галоўных герояў – полькі Францішкі Хомец (Х. Дуноўска) і беларуса (“хама”, па вызначэнні Франкі) Паўла Кабыцкага (Г. Шкуратаў), што дазволіла разгарнуць на экране драму чалавечай душы, якая разрываецца паміж добром і злом, верай і жарсцямі.

Раскрыць паэтычнасць светаўспрымання пісьменніцы паспрабаваў у відэафільме “Душа

мая з імем жаночым. Эліза Ажэшка” рэжысёр М. Якжэн (2003; сцэнарыст Л. Пінчук, аператар Л. Слобін). У фільме згадваецца, што Э. Ажэшка нарадзілася ў 1841 г. у маёнтку Мількаўшчына каля Скідзеля. Адукацыю атрымала ў пансіёнаце сакраментак у Варшаве ў 1852 – 1857 гг. Пасля шлюбу з Пятром Ажэшкам у 1858 г. будучая пісьменніца жыла ў маёнтку Людвінава на Палессі (цяпер вёска Попіна Драгічынскага раёна). Пасля скасавання ў 1869 г. першага шлюбу (ад яго засталася літаратурнае прозвішча) Э. Ажэшка жыла ў родавым маёнтку Мількаўшчына, а потым з 1869 да 1910 г. – у Гродне, дзе памерла і была пахавана на каталіцкіх могілках. У 1929 г. у гарадскім парку ўсталяваны помнік пісьменніцы (скульптар Р. Зэрых), а ў 1979 г. пабудаваны дамок Элізы Ажэшкі – дакладная копія драўлянага будынка, у якім яна жыла з 1894 да 1910 г. Сёння там знаходзяцца яе мемарыяльныя пакоі.

Адметнасцю фільма сталі здымкі памятных мясцін, кінагрупа пабывала амаль ва ўсіх кутках, звязаных з лёсам пісьменніцы. Асабліваю паэтычнасць набылі відавочныя здымкі Мількаўшчыны, Варшавы, Людвінава, Вільні, Залесны, Свіслачы, Гродна. Агульную атмасферу фільма дапамагла стварыць музыка Ф. Шапэна.

Фільм М. Якжэна пабудаваны ў форме лірычнага маналогу галоўнай гераіні (закадравы тэкст з асаблівай пранікнёнасцю чытае Г. Кухальская). Вялікае значэнне ў кінастужцы надаецца гучанню паэтычнага слова пісьменніцы, якое дапамагае абмаляваць характар яе светаўспрымання. У сцэнарыі фільма ўведзены ўрыўкі з малавядомых у Беларусі пражаных твораў, пераклад якіх быў зроблены спецыяльна для кінастужкі. Напрыклад, радкі з апошняга зборніка апавяданняў “Gloria victis” (1910). Выкарыстаны таксама ўрыўкі з пасмяротных публікацый (1860 – 1865), створаных на пачатку творчага шляху пісьменніцы, дзе гучаць філасофскія разважанні аўтаркі: «Хацела б, каб потым на маім пахаванні не было мноства дам у прыгожых строях, каб каля труны маёй не зіхацеў мільён свечак, а каб мяне да магілы суправаджаў першы – святар з жалобным маленнем на вуснах; другі – сябар са слязою шчырага смутку на вачах, а трэці – той, каму зрабіла дабро, аблегчыла турботы, каму паклала ў вусны слова: “Дзякуй!” (“Ды ўзнагародзіць Вас Бог!”)».

У агульны візуальны шэраг відэафільма ўвайшлі фотаздымкі з выявамі Э. Ажэшкі, яе сяброў і знаёмых. Таксама рэжысёр спалучыў іканаграфічны вобраз пісьменніцы з вобразамі, створанымі на экране сучаснымі актёрамі. У ігравых момантах фільма разам з прафесійнай актрысай удзельнічала жыхарка Гродна – сталая жанчына, абраная для здымак з-за тыпажнага падабенства з пісьменніцай.

Вобраз іншага ўраджэнца Беларусі – Яна Баршчэўскага, які, як і Эліза Ажэшка, пісаў пераважна па-польску, таксама раскрываецца ў форме паэтычнай біяграфіі. Пісьменніку, аўтару фантастычнага твора “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, прысвечаны фільм “Летуценнік” (2005; сцэнарысты Ф. Коней, П. Коней, рэжысёр М. Якжэн, аператар П. Зубрыцкі). Рэжысёр фільма імкнуўся паказаць адметны творчы шлях літаратара, мыслара, якога лічаць “сваім” і беларусы, і палякі. Пры гэтым ён абапіраўся на незвычайную паэтыку твораў Я. Баршчэўскага, дзе шмат народных легенд, паданняў, фантастычных вобразаў.

З імем Яна Баршчэўскага ў аичным літаратуразнаўстве звязваюць зараджэнне новай беларускай літаратуры. У фільме “Летуценнік” згадваюцца асноўныя факты з біяграфіі пісьменніка, які жыў і працаваў у першай палове XIX ст. Дата яго нараджэння дакладна невядомая (1794, 1790 ці 1796 гг.), але вядома месца – вёска Мурагі Полацкага павета Віцебскай губерні. Ян Баршчэўскі паходзіў з сям’і збяднелага шляхціца. З маленства ў хлопчыка праявіліся паэтычныя здольнасці, імкненне да літаратуры – ён чытаў вершы, спрабаваў сябе ў розных літаратурных жанрах. Пасля заканчэння Полацкай езуіцкай калегіі Ян Баршчэўскі жыў у Санкт-Пецярбургу, працаваў у марскім ведамстве, даваў прыватныя ўрокі па лацінскай і грэчаскай мовах, быў членам літаратурнага гуртка выхадцаў з Беларусі.

У сярэдзіне 1840-х гг. Ян Баршчэўскі пераехаў у горад Чуднаў на Валыншчыне, дзе займаўся зборам археалагічных аб’ектаў. Там жа, ва Украіне, пасля працяглай хваробы пісьменнік памёр у 1851 г., пакінуўшы пасля сябе багатую літаратурную спадчыну.

Знаёмства з журналістам і крытыкам Рамуальдам Падбярэскім, яшчэ ў пецярбургскі перыяд жыцця, падштурхнула Яна Баршчэўскага да напісання пражаных зборніка “Шляхціц Завальня...” (1844 – 1846). Выданне гэтага твора стала вынікам шматгадовай працы пісьменніка па зборы і апрацоўцы беларускага фальклору (казак, легенд, паданняў, прыказак і прымавак). Героі кнігі траплялі ў розныя неверагодныя жыццёвыя сітуацыі, змагаліся з чорнымі сіламі, выратаўвалі душы альбо гінулі. Сюжэты апавяданняў зборніка аб’яднаны скразным вобразам Завальні – заможнага шляхціца, які жыў на поўначы Беларусі, каля возера Нешчарда. Ён гасцінна сустракаў падарожных узімку ў сваім маёнтку Мурагі, шчодро частаваў, уважліва слухаў іх жыццёвыя гісторыі.

Дарэчы, “Шляхціц Завальня...” ўпершыню на беларускай мове быў выдадзены толькі ў 1990 г. у перакладзе М. Хаўстовіча. Адкрыццё творчасці Яна Баршчэўскага ў кіно адбылося ў 1994 г., калі на

экран выйшаў мастацкі фільм Віктара Турава з аднайменнай назвай (сцэнарысты Ф. Коней, В. Тураў, аператар К. Рэмішэўскі). Як пісала ў артыкуле “Гісторыя на экране: міфы, легенды, праўда” В. Нячай, “В. Тураў у сваім багата касцюміраваным (нават пышнакасцюміраваным) фільме спалучыў сюжэты розных фантастычных апавяданняў у адну канву, паказаў паўночную Беларусь пачатку XIX ст. такой, як яе бачыў краязнаўца Ян Баршчэўскі” [1, с. 35]*. У сваю чаргу кіназнаўца Е. Бондарава адзначала: “У падзеях, якія адлюстроўваюцца [у фільме “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”], каментарых да іх дамінуе супрацьпастаўленне добра і зла. Прытулак добра – сядзіба Завальні, яго ўчынкi; увасабленне зла – замак пана Твардоўскага (Д. Баніёніс), дзе яму служыць Гугон (Б. Няўзораў), былы сябар Завальні. Там ладзяцца падкопы і плятуцца сеткі змоў” [2, с. 117]. Мастацкі фільм “Шляхціц Завальня...”, апошні ў творчасці В. Турава, стаў яго маральна-этычным заповітам нашчадкам пра неабходнасць імкнення да святла і добра.

Дакументальны фільм “Летуценнік” М. Якжэна – гэта паэтычная вандроўка ў творчасць і нават падсвядомасць Яна Баршчэўскага. Рэжысёр разважае пра трагічны лёс пісьменніка, які не спазнаў шчасця ўзаемнага кахання, але плённа рэалізаваўся ў самабытнай літаратурнай творчасці. Вобраз яго каханай, Юліі Максімовіч, нябачна прысутнічае на экране. У фільме ёсць яе “ўмоўны” партрэт – рамантычны, паўасветлены вобраз дзяўчыны.

Захавалася вельмі мала выяў Яна Баршчэўскага (у фільме выкарыстаны тры яго вядомыя партрэты). Факты яго біяграфіі пададзены з пэўнай доляй нявызначанасці (закадравы тэкст чытае А. Гарбуз), бо шмат чаго незразумела было ў жыцці пісьменніка. Выкананне ролі Яна Баршчэўскага рэжысёр даручыў акцёру А. Цімошкіну, які раней выканаў ролю апавядальніка і адначасова пляменніка шляхціца Завальні Янкі ў мастацкім фільме Віктара Турава. У “Летуценніку” М. Якжэна ён стварыў абагульнены вобраз вандроўніка, аспранутага ў цёмнае паліто і капялюш, з невялікім падарожным сакважам. Акрамя гэтага, на экране неаднаразова з’яўляюцца кадры мужчынскага твару, закрытага рукамі, дадзеныя буйным планам. Чалавек сядзіць за сталом, на якім гарыць свечка, ляжаць пісьмовыя прылады. Гэтыя кадры лейтматывам праходзяць праз кінематаграфічную тканіну фільма і ўмоўна падзяляюць стужку на некалькі частак, адпаведна геаграфічным арэалам творчасці пісьменніка – Беларусь (Полаччына), Расія (Санкт-Пецярбург).

Для аўтараў фільма, як і для самога пісьменніка, прыроднае асяроддзе мае вялікі сэнс. У Яна

Баршчэўскага яно таямнічае і містычнае, населенае міфалагічнымі істотамі. Аператар “Летуценніка” П. Зубрыцкі, выдатны майстар кінакамеры, стварыў паэтычна-адухоўленыя вобразы прыроды паўночнай Беларусі, роднай пісьменніку Полаччыны. Зімовыя пейзажы (лес на гарызонце, закаваная ў лёд звлістая рака Палата) перадаюць унутраны стан героя фільма, раскрываюць грані яго нібы заледзянелай без кахання душы.

Дзякуючы выкарыстанню камп’ютарнай графікі стужка набыла асаблівы каларыт – шэражоўты, падобны да колеравай гамы афортаў Валерыя Славука, вядомага мастака-графіка, які стаў у 1990 г. ілюстратарам беларускага выдання кнігі “Шляхціц Завальня...” [3]. Графічны свет В. Славука ўнутрана блізкі фантазмагарычнаму свету твораў Я. Баршчэўскага, таму ў відэафільм “Летуценнік” арганічна ўвайшлі некаторыя ілюстрацыі кнігі.

Пэўную частку фільма “Летуценнік” склалі эпізоды з мастацкага фільма “Шляхціц Завальня...” В. Турава. Сярод іх аповеды Родзькі пра Гугона, Севярына пра Белую Сароку. У відэафільме М. Якжэна графічныя працы В. Славука, зімовыя пейзажы Полаччыны і Санкт-Пецярбурга, знятыя аператарам П. Зубрыцкім, кадры з мастацкага фільма В. Турава згарманізаваны ў адзіную колеравую гаму, якая вызначае лірыка-элегічную інтанацыю рэжысёрскага выказвання. Экраннае адлюстраванне духоўнага свету пісьменніка, мастацкіх вобразаў яго “Шляхціца Завальні...” дапоўнена музычным суправаджэннем, дзе ў адным гукавым шэрагу спалучаны фрагменты з твораў Людвіга ван Бетховена, Хенрыха Гарэцкага, Альфрэда Шнітке.

Фільмы “Летуценнік” і “Душа мая з імем жаночым. Эліза Ажэшка” М. Якжэна раскрываюць вобразы прадстаўнікоў беларуска-польскай культуры. Беларусь была для іх малой радзімай, што натхняла на творчасць. Гэтыя дакументальныя стужкі дапаўняюць глядацкія ўяўленні пра аўтараў, атрыманыя раней дзякуючы мастацкім экранізацыям іх твораў (“Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных паданнях” і “Хам”). Мастацкія і дакументальныя фільмы ствараюць агульны партрэт таленавітых літаратараў. Відэавочна, што прагляд дакументальнага і мастацкага фільмаў спрыяе паслядоўнаму атрыманню рознабаковых уяўленняў пра пісьменніка як асобу і яго час.

Заканчэнне будзе.

Алена ШАРОЙКА,
дацэнт кафедры беларускай і сусветнай
мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў,
кандыдат мастацтвазнаўства.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.